

Gyűjtő: BORSI DÁVID JÓZSEF

ÉVIJTÉS IDEJE: 1966.

TART.: A KISBALATON-VENTI NÉP HIEDELEMVILÁGÁRÓL

12 lap

FOLYÓIRYI MUTATÓ: KISBALATON-VENTE

SZAKMUTATÓ: XXI

Iratgyűjtő

MSZ 5617
PAPIRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁROZÁS

ÁTVEZETVE AZ EGYSÉGES MK. 1028-os TETELE ALÓL

Borsi Darázs József:

A KISBALATON-MENTI NÉP HIEDELEMVILÁGÁBÓL

Petőfi Sándor egyik kiváló költeménye hasonlítja a népet a tengerhez. Valóban a nép hatalmas óceán s ahogyan egy kalapnyi tenger-
vizben benne van a végtelen tenger, úgy egy-egy faluban, vagy népeso-
portban, egy-egy emberben benne van egy egész táj, sőt egy egész or-
szág népének minden tulajdonsága, így a hiedelmek is, őseink hitvilá-
gából örökölt, ránkmaradt emlékek is.

En most a Kisbalatont járom, abból is azt a Vörs községet,
melyben felnevelkedtem és vele végig összeköttetésben maradtam, ismerem népét, szokásait meg gyakorta átrándulok a vele szomszédos somogyi,
zalai, veszprémi helységekre: Balatonszentgyörgy, Mollád, Tikos, Pé-
nyed, Sávoly községekre, Bottyán, Bar, Marót pusztákra, Szegerdél la-
kott helyre csak úgy, mint Balatonmagyarodra, Lebujpusztára vagy a ki-
csit távolabb fekvő Egenföldre, Sármellékre, Zalavárra meg Mévizre és
Fenekpusztára.

Jártam ezt a vidéket, vagy egy részét életében a keszthelyi
muzeum egykori igazgatójával dr. Dornyai Bélával, majd dr. Csermák
Géza muzeológussal és népe között töltöttem el életem hosszú szaka-
szát; szüreteken, halászatokon, nádaratásokon, betakaruláson meg
lakodalmakon, temetéseken, korcsmákban, vásárokon és legjobban "meg-
fogtak" a népnek a boszorkányokról meg mindenféle természetfeletti
lényekről - ludvérc, tüzesember, tündér, szépasszony stb. - valott
hite.

A berek - így nevezik ezen a vidéken a Kisbalatont, a lópat
meg a végtelen nádas - teljesen rányomja bélyegét a falvakra, lakos-

aira, az élet minden mozzanatára és a képzeletvilágra is. A Kisbalaton közelsége folytán - Vörs valaha a balatoni bodonhajóépítészeti központja volt - különleges vörsei, illetve Kisbalaton-vidéki vallott jelenségek alakultak ki, amelyek csak azokban a falvakban voltak megtalálhatók amelyeknek mindennapi élete a Balaton egykori öbléhez - a Kisbalatonhoz - voltak néve. Másrészt megtaláljuk ezekben a községekben azokat a hiedelem-maradványokat is amelyek hazánk más tájain is fellelhetők.

Hogy ezek a hiedelem-elemek szerte a hazában, szinte minden faluban, tanyán, pusztán, lakotthelyen felelhetők, emlékei a mai napig is élnek, az bizonyára a régi magyar vallás - különben Somogy volt a pogány-lázadások földje - elkorcsosult maradványainak továbbélése volt.

A népi hiedelemvilágnak számos olyan különös alakja "élt" - akiknek " a rosszakkal, ördögökkel, manókkal való cimborálásuk révén a nép hite szerint emberfeletti hatalmuk volt." Ezt a hatalmat, vagy inkább tudományt, aztán a békésszándékú, istenfélő embereken való "uralkodásra" használták.

"A "rossz" mindég napnyugta után indul rontó utjára és leginkább éjszaka árt!" - mondotta Palábu Ilka néni a vörsei közben "rendelé" egykori "Tudgasszony".

A népi hiedelemvilág leginkább vallott hiedelme a "boszorkány", ez lehetett szép ifjú né, hervadt öregasszony, daliás ifjú legény vagy mindenhájjal megkent vénember - pásztor, halász, vadász és földművelő vagy akár fészolgabíró - a lényeg az volt "eladta magát az ördögnek".

A boszorkányok mindig éjszaka jártak közös összejövetelekre: macska meg bagoly képében, vagy vénasszony alakjában seprűnyélen száll-

va esetleg a "kerékágyba" bujva kerekezett végig szólóban az ország-
ton, gyalogutakon és biztatta a guruló talieskakereket ; - "Szaladj
hamar mert hajnal lesz! Szaladj hamar mert hajnal lesz!"

En még beszéltem öreg pásztorokkal, akik ezt a "keréken guruló
boszorkányt" igazként, valóságként beszéllették nekem és készek let-
tak volna rá megesküdni ék igenis látták a boszorkánykereket!

Néhai Páapai István, egykori holládi lakós még életében val-
lotta nekem boszorkánykalandját, amely a Keszthely-böhönyei országuton
esett vele Bottyán és Bar között:

"Szép nyári éjszaka volt, holdvilágos gyönyörű éjjel és olyan
csend, hogy a nem is közeli Balaton hullámtarajainak a zugását is meg-
hallotta, csak azt nem, hogy az uton melléje suhant egy négylovas
hintó és az utasa egy tiszta feketébe öltözött uriember intésével ma-
ga mellé invitálta a kocsiba. Ő dalolgatva - bizonyos, hogy jól le-
szopta magát a szentgyörgyi révcésárdában - be is szállt és csak akkor
ijedt meg, amikor a suhanó hintó alatt meglátta a vörsei templomtorony
keresztjét és ekkor elsikoltotta magát ; - "Jézus, Mária és szent
József!" Mire a fűteruhás úr őt kitérte a levegőben járó hintóból és
é reggel az országuttól jó öt-hat kilométernyire lévő, a Kisbalaton
hallgató nádasai közt elterülő Diássziget gyepén, tekergő kigyók közt
ébredt."

Az tény hogy a Zala-folyó - itteni nevén "Hatóles" - által
kettészelt Diás-szigeten rengeteg a vizisikló!

Néhai Nád Jánosnak, Berzsenyi Gyula valamikori főerdésznek
a kocsisának
is volt boszorkánykalandja, mint meséllette, amikor a berekből sze-
kéren hordta haza a főerdész ur tehenei számára a sásos alomszénát,
az egyik zsombék mögül csak kiszállott egy csapat fehér galamb és végig

az utmentén a kerékveté cölöpre telepedve gyönyörűszép leányhangon énekelték:

"Cölömpösi híd alatt,
Tiszta viz foly az alatt,
Igyál Jancsi beléle
Matal maradsz tőle!.."

Amikor Nád Jánossal ez megesett, még ifjú legény volt, de az is igaz hogy a Simonszigeten uradalmi gulyát érve Cikli bácsi "kódiskobakjában" - ezt valamikor minden pásztor csutoraként hordozta a nyakába akasztva - szokott lenni jóféle balatonmagyarodi szilvoriuma.

A simonszigeti gulyalegelő a vörsi berekben a Cölömpösvizen túl, zombékosok közt van a Balatonmagyarodi meg a vörsi határt jelentő Határárok - Ormándi-csatorna - partján.

Ilyen boszorkányrontás vagy kaland történehetett gyerekkoromban - 1900 körül - Somogyásánszonban élt Templom Máriával is. Ez a Templom Mária kacszva szokott végigbillegni a falu főutcáján és valahányszor a templomhoz ért, mindig mozgott az ajka. A "bennfentesek" tudnivaló, hogy ilyenkor "Szerelmet vall a templomtorony-nak", amivé az a legény változott, akit Mária néni ifjú leány korában "bájital" segítségével akart magának megszerezni egy boszorkány hírében álló javasasszony féztje által, de a kérésbogárliszt kicsit sok volt a kotyvalékban és a legény Mária néni tudatában a sámsoni templom tornyává változott tőle.

Szegény Templom Mária bűnét még Bácsújváros Nanica néni sem tudta leimádkozni Sümegen a Maulpertsch-freskók alatt, pedig ennek a Kisbalaton-vidék népe csodatévé-erét tulajdonított.

Ezek a freskók művészettörténetileg igen becsesek.

Somogysámszonban egy alkalommal annyi volt a patkány, hogy nagy csordákban lepték el disznóetetéskor az udvarokat és elüzhetetlenül falták a disznók számára kitett moslékot, sőt az udvarok asztalain szokottak még az emberek részére készített étkeket is megzabálták.

A nép vasvellaival, kapafokkal tömérdek patkányt vert agyon, de ha tizet agyonütöttek, száz jött a helyébe. Végül kétségbeesésében valakinek eszébe jutott egy mende-monda, amit egy sávolyi öreg-öregember felől rebesgettek t. i. - "Ki tudja hajtani a faluból a patkányokat, mert boszorkány főember és van hozzávaló tudománya!"

Valóságos processzio indult el Sámsonból a szomszéd faluba Punci Pali bácsihoz - így, ezen a néven ismerték az öreg bűbájost. Mesélik, a visszatérők hazafelé mentek, szembe a réten egész falvak szaladtak hangos sirással a patkányokból.

Allítólag fél óra leforgása alatt szabadította meg a falut Pali bácsi azoktól a patkányoktól, amivel a falu egész lakossága sem birt elbánni.

A "váltott gyerek" felől már mindenki hallott. A gonosszal cimboráló, magát az ördögnek eladott asszony népnek volt az a tudománya, hogy a gyermekágyasasszony mellél észrevétlenül eltuáta az újszülöttet orozni és a helyébe csempészett egy "vizfejű váltottgyereket", aki ocsmány is volt, meg esze sem volt neki később.

Vörsön, meg a többi Kisbalaton-menti falvakban mindenki ismerte, meg danolta ezt a dalt:

"Arra alá van egy hajó kikötve,
Abban van a kisangyalom megölve.
Gyertek lényok öltöztessük biborba,
Temessük el egy nafelejcs-bokorba..."

A nótát sokan "fujták" Balatonberényben, meg öt-hat faluval odább Csákányban és Székedencsen is, de azt már senki sem tudta megmondani, hogy a dal való esetet mond-e el, vagy csak úgy született a nép ajkán, esetleg egy paraszkköltő találta ki, mert majd minden környéknek meg voltak a maga versfaragói.

Tikosan tudtak egy vörsi halászlegényről - Vörsön azonban nem -, akit halászás közben szépasszonyok - villék - csaltak a határba, a Zala-folyó vizére, s amikor a "megbabonázott ifjú" elindult a víz felett anyaszültmeztelenül táncoló tündérek után, a csónakba - ladikba, papucshajóba - lépve behágott a szigonyba és véresen terült el a hajófenéken.

A nóta legalábbis kikötött hajóról és a benne fekvő megölt legényről szólt még a XX. század első éveiben, de hát ezidétájt sok dal, mende-monda, legenda járta. Egy például tudni vélt egy vadon élő legényről, aki elkerüli az emberlakta helyeket és csak a nádasok sűrűjét bujva kóborol a világban, nem főz, nem rak tüzet csak eszi a sulyomot ^{1./} meg felfalja a tó vagy folyók vizében uszkáló, kézzel megfogott halakat.

Ebben a kitalációban könnyű felismerni azt az irodalmilag is feldolgozott esetet, amikor a távoli hansági mocsárban élt egy ilyen vadember, akit Hany Istóknak nevez a hagyomány.

De az angol nemzet írója Rudyard Kipling is elmond egy hasonló historiát fémüvében, a "The Jungle Book"-ban, a "Dzsungel könyvé"-ben, amikor elmondja, hogy hősét Mauglit a farkasok nevelték fel az éserdőben.

Pápai István holládi ősergebember - nekem rokonom - beszélt el, hogy a vörsi Kárászudúlásban is - valamikori fűzfás tófenék - élt egy titokzatos, emberszerű alak és ő egyszer, amikor a vörsi kocs-
1/6
MOCSÁRI NÖVÉNY TERMÉSE

mából volt éjfél táján hazatérében látta is a "vadember"-t.

Azon a részen, ahol virágvasárnapjára cicamacát - barkát - szoktak szedni, csak kiugrott ám a sűrűből egy ember-forma, ő nem ijedt meg és utánvetette magát, de a vörsei temető felé vivő úton egy szeder-, - eper - fa mögött eltűnt. Soká várakozott is az éjszakában és egyszer csak hallja ám, hogy valaki nününget. A hang irányába menve, sírok között bukácsolva jutott el a "hidegház"-ig temetői ravatalozóig, és amikor a nününgetét ott nyakoncsipte, nem a "vadember" volt, hanem Bungató Vince bácsi néma koldus, aki dünyögve szokta a szomszéd falvakat egy kis alamizsnáért beköborolni.

Erről a Bungató Vince bácsiról beszéltek, megent mások az Orratlan kanászról, de akadnak, akik a csákányi Séta pistáról mondták, hogy mindenféle bűbájé-tudományok mestere - egyszóval boszorkány és ismeri a növények titkát, melyik mérgező vagy fűszernövény.

Az "Orratlan kanászról", aki hosszú kopott szűrben köborolta be Somogy megyét s a feje halálfejhez volt hasonlatos, mert az orra helyén, amit "leevett a rák" csak egy lukas csont volt, vagy Séta Pistáról, aki mindenfélével, még kutyával is kereskedve, felbokrétázott kalapban járta be a falvakat, még csak elhihető, hogy "füveket" is árult és értett a boszorkánymesterséghez, de Bungató Vince bácsiról már nehezen. Hiszen ez a szegény kujtorgó, néma kéregető egyetlen szót sem tudott kimondani.

Az orratlan kanász iszonyu magas ember volt, talán kettő méter is és ha megjelent a felső falu végén, még alsó faluvégi gyerekek is behúzódtak az anyjuk szoknyája mögé, mert olyan félelmetes látvány volt a "halálfeje", hogy a nyulszívűbb férfiember is elkerülte, az asszonyféle meg csak a félrehúzott "firhang" mögül leskelődött ki.

Gyerekkoromban élt a faluban egy idős asszony, akit mi csak "Seggenesuszó Nani" néninek ismertünk, mert járnai a szerencsétlen nem tudott, csak ülve causzkált végig az utcákon.

A falu öregjei szokták róla mondani, hogy fiatal menyecske korában boszorkánytudománnyal bírt é is, és a csikók mellett szolgáló fiatal bojtár szeretőjéhez éjjélente mindig csikó képeben szökött ki az ura mellől, aki falusi kovácsmester volt és szintén értett a titkos tudományokhoz.

Amint a fiatal csikó bebújt a szeretőjéhez a putriba, a küszöbön belül már világszép fejérréppé változott. A férje régen gyanakodott rá, hogy megcsalja, de sehogyan sem tudott bizonyítékot szerezni ellene, míg egyszer valami áron megtudta, hogy a felesége a bojtárhoz jár, de valahányszor a férj lesbe állt, mindég csak egy fekete sörényű szép csikót látott feltűnni és eltűnni a putri környékén.

A putriba ha égett is mécses vagy gyertya, belátni nem lehetett mert a bojtár szüre mindig az ablakon függött, de egy éjszaka a bojtárnak kimehetnékje támadt és a szürt a nyakába terítve lépett ki a putriban az ágyból és visszamenve nem jól akasztotta vissza a szürt. A nagy mulatozásban erről egészen megfeledkezett és amikor gyertyát gyújtott a leskelődő férj belátott a résen és ott fehérlett meztelenül az ő felesége a bojtár ágyában üldögélve. Rettentő bosszút forralt.

Legényével másnap este lesbe állt s mielőtt a csikó a putriba léphetett volna kötőféket vetettek rá és négy vadonatuj patkót vertek a csikó lábára. Mire a férj hazament, a feleségét betegen az ágyban találta, tenyerén a talpán uj patkó fénylett.

Ahol ezek az események végbementek, vagy inkább kitaláltak, ez a tájék az Alsó-Zalamellék. Földje sajátságos, keskeny, pannoniai agyagból és löszből áll, és merev Észak-Dél irányú földhátak, halomgericek barázdálják, mint például a pogányvári hegyek meg a marcali hátság dombjai.

A halmok és dombok közt helyenként öt-hat kilométer szélességű hosszú "vályák" -sikságok- terülnek el. Valamikor itt hullámzott a Balaton-öböl - a Kisbalaton vize, amely Fenékpusztá és Vörs közti réven ért össze a Balatonnal.

Ezen a csomóponton nagyfontosságú utak találkoztak össze és az itt élé halásznépeket az utakon-jövé-mené idegen kereskedék, katonák hiedelmei, hitvilága is érintették, formálták.

Számos történelmi adatunk van arra nézve, hogy nemcsak a kelták maradványai, hanem a római gyarmatosítók és a népvándorlás népei - hunnok, longobárdok, avarok stb. - is hosszabb időre megtelepedtek itt és a terület földrajzi helyzete szabta meg az itt lakóhellyel bíró emberek foglalkozását is. Halászat, vadászat, pákászás. Az az ősmocsár, amely az Árpád-kor elején a mostani - 1966-os - Zala-toroktól felnyulott egészen Hévizig, nyíltvízű tó volt, amelyen csak bodonhajókkal közlekedhettek. Ezeket a hajókat legtovább a Kisbalaton-menti Vörsön faragták és árasztották el még a Nagy-Balatont is vele. Tihanyi, füredi, kiliti-i, de még a keszthelyi halászok is vörsi bodonhajó segítségével halásztak. Ahol ekkora volt a "nép mozgása" ott óhatatlanul vegyültek a távolabb vidéki népek "szokásai", az itt élé nép hitvilágába és ezért van az, hogy az itt ma már csak emlékekben élé hiedelmek nyomát feltaláljuk szinte az egész történelmi Magyarország területén.

A vörsi, balatonmagyarodi stb. révész, halász, pákász és más viz mellett élt emberek ép úgy hittek a "váltott gyerek"-ben, mint az ide többszáz kilométerre volt egykori Ecsedi-Láp népe hitt a "cserélt gyerek"-ben. Itt is, ott is boszorkány működött közre, a "váltásban" illetve "cserében".

Ezen a messzi tájon is hitték, hogy "csengősen-bongósan" hintók járják a levegőt, éppen úgy, mint irásom elején már említettem, hogy Pápai Istvánt is a vörsi templom tonya felett vitte az országutól a hintó a berekbe.

A Kisbalaton-vidék "tüzesemberei" - az ellobbanó mocsárgáz lángja - is foglalkoztatták a babonás emberek képzeletét, még a század elején - gyermekkoromban - mikor egyszer a Diásszigetről szénásszekéren voltunk hazatérében, felénk is "ugráltak" tüzesemberek, a szénásszekér támasztotta légmozgás vonta körünkbe a hamar lobbanó mocsárgázokat.

A boszorkánymesterségnek ezer és egy "tudományát" - kivált a falvakban divókat ide sem irtam, és bejezésül csak annyit, hogy "A boszorkányság tanulása egyébként igen sok borzasztó feltételhez volt kötve. Ha valaki a megtanulására adta a fejét és nem állta ki a különböző próbákat, a boszorkányok szörnyű bosszút álltak rajta!"

Mondják, hogy a szegerdői gulyásgazdát is ilyen "BOSSZÚ" érte, "tanítómesterei" - kitudja miért - felvitték a sámsoni templomtorony tetejére és megmutogatták neki azokat a "rémalakokat", akik lakása padlásán éjszaka zörgölődnek és nem hagyták őt nyugodni. Egyébként Bors nagyapám, aki 1904-ben halt meg Vörsön, beszélt hogy a szegerdői gulyásházat a sámsoni plébánosnak kellett felszentelni, hogy "késértetektől" megszabaduljon.

Keszthelytől északra barangolván Zsid tájékán akadt meg a pillantásom egy különlegesen szép, átmenti nyárfában. Azt hallottam effelél a fa felél, hogy - " Ez a boszorkányok fája!" - de odalent somogyi tájakon is emlegettek valami effélét.

Kéze volt-e ennek a fának a "zsidi betyárokhoz", a Somogyból a falubeli öregasszonyok felügyelete mellett Sümegre zarándokló szüzek által Somogyba "csábitott" zalamegyei fiatalemberekhez, azt már senki sem tudta megmondani 1965-ben, csak annyit tudtak hogy egy-egy zarándoklat után mindig akadt "zsidi betyár" - ha nem is éppen zsidi volt az illeté - aki utána ment egy-egy szép somogyi lánynak és annak rendje-módja szerint feleségül is vette.

Ezek a zalai emberhez feleségül ment somogyi menyecskék emlegették "zsidi betyárként" a férjet és a hangsúlyból mindig kiderült, hogy milyen indulattal.

Hogy ez volt-e az a fa, amelyikhez tragikus emlékek is fűződtek, mint például különböző koru somogysámsoni ember egyesztendőbeli halála? Erre már senki sem tudott válaszolni, csak elmondták, hogy valahol Zsid táján történt ; A sümegi vásárra tartó sámsoniak lekaszálódtak evegélődni egy fa alá telepedtek és még abban az évben mind a négyen kikerültek a Bőkihegy alá, a temetőbe.

A plébános javakorbéli férfi volt és a másik kettő is negyven körül járt, de mint a sámsoni postamesterné elmondta a legfiatalabb, akinek a rekonsága a posta körül szokott besegíteni, bizony innen volt még a huszonegyedik esztendén, amikortól a somgyi legény már embernek - nagykorúnak számított.

Régen - gyermekkoromban meg előbb is - majd minden lakotthely határában volt egy vagy ilyen több fa, amelyet a boszorkányok fájának

neveztek és bizonyos éjszakákon - kivált nyaranta - itt szoktak mulatozni a "boszorkányok" macska, bagoly meg mindenféle állat képében - de a legtöbbször anyaszült meztelenül.

Ez utóbbiaknak volt is valami "reális" alapjuk, mert azt mindenki tudja, hogy erdei tisztásokon, kastélyparkokban sokszor zajlottak le pervers uriemberek és könnyű erkölcsű nészemélyek orgiái, bacchanáliái, amiről az érdekeltek azt hirdették, hogy "boszorkánytalálkozók", a szegény megnyomertott nép apái hiedelmei nyomán aztán hitte is, vagy legalábbis úgy tett, mintha hinni.

Arról is rebesgéltek, hogy titokzatos vitorlás járja a Balatont és arról "najádok, nimfák meg faunok" ugrálnak a vízbe a holdfényben, pedig egész bizonyos, hogy csak felhevült uracsok és hölgyeik hűtögették felhevült valóikat a hús hullámokban, mint cselekedte valamikor Néró romai imperátor is amikor a Mons Bulea - Badacsony - árnyékában az aranyos, bársonyon haj-JÁN tivornyázott - Devernnyázott! - mondja a somogyi nép amelynek feje fölül - hála a tudomány világosságának - örökre elmúltak a hiedelmek!